

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Leegten van een dictatuur: beeldende kunst en literatuur in Equatoriaal Guinea

Brus, A.B.

Citation

Brus, A. B. (2021, November 2). *Leegten van een dictatuur: beeldende kunst en literatuur in Equatoriaal Guinea*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3229708>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3229708>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Inleiding

Como ocurre en otros países africanos, a nuestros presidentes les tratamos como papás.[...] Pero lo único que pueden dar unos que se sienten hijos del papá que los dirige es un parlamento vertical, en el que los leyes o decisiones vienen del papá y los hijos las reciben con atronadoras salvas de aplausos.¹

(Juan Tomás Ávila Laurel, 2005: 31-2)

Het was tijdens een college over Spaanse taalvarianten aan de UvA in 2003 dat ik voor het eerst hoorde van het bestaan van Equatoriaal Guinea als enige Spaans sprekende land in Afrika.² Mijn nieuwsgierigheid naar dit land was gewekt en ik besloot het uiteindelijk in 2010 op een moeizaam verkregen toeristenvisum te bezoeken. Eenmaal aangekomen in de hoofdstad Malabo bleken al snel de restricties van het regime; mij werd verteld dat om verder te kunnen reizen een document nodig was dat van de minister zelf moest komen die echter elders verbleef. Voor fotograferen gold hetzelfde en de verantwoordelijke ambtenaar die zitting had in een leeg ‘bureau voor toerisme’ was meestal lunchen tijdens kantooruren. Wel resideerde er in Sofitel een afvaardiging van het Amerikaanse bedrijf MPRI (Military Professional Resources Inc.)³ met ook een culturele attaché die mij graag van dienst wilde zijn met wat culturele informatie over het land. Hij verwees mij naar het CCEM (Centro Cultural de España en Malabo) waar ik stuitte op een stripverhaal van Ramón Esono Ebalé, waarvan niet alleen de gedetailleerde en kleurige tekeningen van straatscenes in Malabo

¹ Zoals ook in andere Afrikaanse landen gebeurt, behandelen we onze presidenten alsof het onze vaders zijn. [...] Maar het enige wat degenen die zich de kinderen voelen van de vader die ons leidt ons te bieden hebben, is een verticaal parlement waarin de wetten en beslissingen die van de vader komen door de kinderen met een daverend applaus worden ontvangen. [eigen vertaling]

² Hoewel de president aansluiting zocht bij Franstalige en Portugeestalige landen, en de verschillende etnische groepen in het land een eigen taal spreken, bleef Spaans de voertaal. Evenals in andere Afrikaanse landen wordt de taalsituatie van Equatoriaal Guinea gekenmerkt door een vorm van diglossie: de gesproken talen zijn etnische talen (Bubi, Fang, Ndowe, Bisio, Annobones, Balengue en Baseke) naast het Spaans als de officiële taal en *lingua franca* tussen de sprekers van de verschillende etnische talen.

³ Dit is een van de privé bedrijven die de Amerikaanse overheid contracteert om elders orde op zaken te stellen, meestal wat betreft militaire aangelegenheden. Mij werd verteld dat zij de president in Equatoriaal Guinea hielpen bij het organiseren van zijn militaire apparaat. In de *New York Times* verscheen over dit type bedrijven een stuk met de volgende kanttekening: “In the darker recesses of the world, private contractors go where the Pentagon would prefer not to be seen, carrying out military exercises for the American government, far from Washington's view. In the last few years, they have sent their employees to Bosnia, Nigeria, Macedonia, Colombia and other global hot spots.” (Wayne, Leslie. “America's For-Profit Secret Army.” *The New York Times*, 13 okt. 2002: 3/1)

opvielen, maar ook de lege tekstballonnen. Omdat de schaars in het land aanwezige kunst en literatuur zich in hetzelfde CCEM leek ‘samen te ballen’, was het niet moeilijk in contact te komen met zowel Esono Ebalé, als met de enige nog in het land verblijvende schrijver Juan Tomás Ávila Laurel.⁴ Ik ontmoette hen in het CCEM waar zij destijds tevens werkzaam waren, maakte nader kennis met hun kunst en literatuur en vroeg mij af hoe die kunst en literatuur zich verhoudt tot een patriarchaal regime dat van zijn ‘kinderen’ uitsluitend een daverend applaus verdraagt (citaat Ávila Laurel). Deze vraag was een eerste aanzet tot dit onderzoek dat zich richt op de beeldende kunst van Ramón Esono Ebalé en de romans van achtereenvolgens Donato Ndongo-Bidyogo, María Nsue Angüe en Juan Tomás Ávila Laurel. De vraag resulteerde in wat de hoofdvraag werd van dit onderzoek, hoe schrijvers en beeldende kunstenaars uit Equatoriaal Guinea door middel van hun werken aandacht vragen voor de huidige situatie in hun land.

De literatuur van Guinea Equatoriaal is (in tegenstelling tot de beeldende kunst) veelvuldig onderzocht, met name in Spanje en in de VS. Dat geldt zeker voor *Los poderes de la tempestad* (2015) van Donato Ndongo-Bidyogo, *Ekomo* (2008) van María Nsue Angüe en *Arde el monte de noche* (2009) van Juan Tomás Ávila Laurel, de voor dit onderzoek gekozen romans.⁵ Daarvan is de roman van Ndongo-Bidyogo het meest politiek uitgesproken over de gruwelijkheden die plaatsvonden onder het regime van de vroegere dictator Macías, terwijl de romans van Nsue Angüe en Ávila Laurel eerder verhalen vertellen die gaan over de plaatselijke gemeenschap (Annobón en Fang) zonder directe politieke verwijzingen. Nsue Angüe is van deze auteurs niet alleen de enige vrouw,⁶ maar zij onderscheidt zich ook door haar a-kritische houding ten aanzien van het huidige regime en doordat zij het grootste deel van haar leven in Spanje doorbracht. Ndongo-Bidyogo en Ávila Laurel lieten zich zowel in hun literatuur als daarbuiten wel kritisch uit waardoor zij zich, anders dan Nsue Angüe, buiten het regime plaatsten en hun land moesten verlaten; Ndongo-Bidyogo verblijft al sinds Macías (die bij zijn aantreden in 1968 alle intellectuelen uit het land verjoeg) noodgedwongen in Spanje waar hij in Murcia werkzaam is als schrijver en journalist en Ávila Laurel woont en

⁴ Schrijvers uit Equatoriaal Guinea zijn gedurende twee dictaturen vrijwel allen uitgeweken naar Europa (Spanje) of de VS.

⁵ In Deel I, Hoofdstuk IV van dit onderzoek licht ik mijn motivatie van de gekozen werken verder toe in relatie tot het theoretisch kader.

⁶ En de enige die is overleden; zij stierf in januari 2017 in Malabo.

werkt (deels) in Barcelona, nadat hij in 2011 moest vluchten omdat hij tegen het regime in hongerstaking was gegaan.

Met zijn uitgesproken karikaturen van de huidige president Obiang is Esono Ebalé de meest kritische en activistische beeldende kunstenaar van Equatoriaal Guinea.⁷ De weinige andere uit het land afkomstige kunstenaars opereren over het algemeen meer in de marge of in het buitenland (Spanje) met een minder uitgesproken oeuvre als dat van Esono Ebalé en zijn daarom in mijn onderzoek buiten beschouwing gelaten.⁸ Bovendien fascineerden mij de lege tekstballonnen in zijn strips, waarvan ik vermoedde dat ook die veelzeggend waren over zijn verhouding met het regime. Zelf zei de kunstenaar, toen ik hem in 2014 over zijn werk interviewde,⁹ dat die tekstballonnen inderdaad een gevolg waren van de censuur die zijn teksten diskwalificeerde, zogenaamd vanwege de hoeveelheid spelfouten. Hij vertelde dat zijn lege tekstballonnen daarop een reactie waren, evenals provocerende titels als *De moordenaars van mijn intelligentie*. Desondanks vroeg ik mij af of dit ook alle lading dekte van het effect ervan, temeer omdat hij ze (evenals andere vormen) ook leeg liet in de strips die hij later maakte, toen ook hij vanwege zijn kritische houding het land had moeten verlaten. Dat was nadat hij zich actief door middel van teksten, collages en karikaturen had bemoeid met Ávila Laurels hongerstaking. Daaruit kwam de gedachte voort, die tevens de hypothese werd van mijn onderzoek, dat de leegten (en het politieke) zich niet alleen bevinden in de beelden van Esono Ebalé, maar ook in literaire teksten zoals die van Ávila Laurel. Dit onderzoek zal daarom zowel gaan over leegten in de beeldende kunst van Esono Ebalé als over leegten in de te onderzoeken romans.

Begrippen als *het politieke* en *leegten* zullen nader worden gedefinieerd in wat het theoretisch kader vormt van dit onderzoek, aan de hand van de filosofie van Jacques Rancière en Alain Badiou. Als aanloop naar hun theorieën zal ik in het hoofdstuk 3 van deel I kort ingaan op wat Aristoteles schrijft in Boek I van zijn *Politika* over verschillende regeringsvormen en op Carl Schmitts uiteenzetting van het politieke in *Der Begriff des Politischen* (1932). Evenals Aristoteles definieert Schmitt het politieke als een gesloten systeem dat voorbehouden is aan

⁷ Bij zijn aanhouding in 2017, nadat hij het gewaagd had naar Equatoriaal Guinea terug te keren, noemde hij zich “activist”. Het leverde hem een gevangenisstraf van een half jaar op onder zware omstandigheden in Black Beach, een beruchte gevangenis in Malabo.

⁸ In Deel I, Hoofdstuk IV van dit onderzoek is wel een overzicht opgenomen van de beeldende kunst in Equatoriaal Guinea.

⁹ Brus, A., “‘Van onrecht word ik baldadig’ – interview met de Afrikaanse striptekenaar Ramón Esono Ebalé.” *Frontaal Naakt*, 2014.

de staat die kunst en literatuur buitensluit (zoals dat eveneens gebeurt door het regime van Equatoriaal Guinea dat zich vrijwel uitsluitend richt op de economie en olieopbrengsten). Rancière wijst in zijn “Ten Theses on Politics” (2015) echter ook op Boek III van Aristoteles’ *Politika* waarin deze het dilemma belicht van degenen die regeren en tegelijkertijd geregeerd worden. Deze categorie, die binnen het politieke systeem bestaat en tegelijkertijd niet bestaat, laat volgens Rancière ruimte voor een breuk die hij aanduidt met *dissensus* en waarmee het (gesloten) politieke systeem kan worden doorbroken (*Dissensus: On Politics and Aesthetics*, 2015: 45). In een onderzoek naar hoe beeldende kunstenaars en schrijvers door middel van hun werk aandacht vragen voor de (politieke) situatie in hun land is Rancière’s *dissensus* theorie van toepassing, temeer omdat zijn theorie eveneens betrekking heeft op de beeldende kunst en literatuur. Daarbij is de filosofie van Badiou erg verhelderend omdat hij wijst op de in de “evenementiële breuk” (vergelijkbaar met Rancière’s *dissensus*) aanwezige leegten, die volgens hem in de kunst en literatuur een waarheidsprocedure in gang zetten (2006: 12, 2012: 287). Met Badiou’s theorie kan worden nagegaan waar zich in te onderzoeken werken leegten bevinden en hoe die leegten een opening bieden naar een andere waarheid dan die van het huidige regime van het land (waarmee tevens de link gelegd is naar het politieke).

De gekozen methodologie richt zich in eerste instantie op de verhalen (en niet op de maker), aansluitend bij een orale verteltraditie waarbinnen volgens Donato Ndongo-Bidyogo geen ruimte is voor ‘kunst om de kunst’, maar waar kunst volgens hem eerder bestaat uit een reeks ambachten met een specifieke sociale functie en waarbij de verhalen via de verteller als communicatie kanaal het sociale bewustzijn vormen van die gemeenschap (2001: 133). De narratologie, die zich in de literatuur toelegt op het verhaal dat voortvloeit uit de gebeurtenissen waaraan bepaalde acties ten grondslag liggen, is een methodologie die hierbij aansluit. Het gaat hier om een tak van de literatuurwetenschap die bestaat uit verschillende stromingen die door Schlomith Rimmon-Kenan worden behandeld in *Narrative Fiction* (1983), dat kan worden beschouwd als narratologisch handboek. Dit handboek is gebruikt om tot een narratologische analyse te komen van elk van de gekozen romans die ten grondslag ligt aan het derde deel van dit onderzoek over verhalen. Als leidraad is gekozen voor een aantal door Rimmon-Kenan aangedragen *differentia specifica* als geschiedenis, verhaal en gebeurtenissen, de focalisatie en rol van de verteller, de karakterisering van de personages en de rol van de lezer. Onderdeel van deze narratologische analyse is eveneens het onderzoek

naar bepaalde (literaire) randverschijnselen als *paratext* (Genette) en *mise en abyme* (Dällenbach) die een relatie leggen tussen een deel van de tekst en het geheel, met het oog op eventuele drempels of tussenruimtes. Via die drempels en tussenruimtes (tussen wat is en nog niet is) kunnen breuken of leegten worden opgespoord waarmee de teksten zich openen als waarheidsprocedure (Badiou) en waarmee ook het politieke kan worden aangetoond.

Teksten openen zich waar gaten vallen, waardoor de lezer actief bij het verhaal wordt betrokken omdat er zo op de lezer een beroep wordt gedaan om die gaten naar eigen inzicht te vullen.¹⁰ Volgens Walter J. Ong betrekken ook orale kenmerken, in de vorm van bepaalde stereotypen, herhalingen en tegenstellingen, de lezer bij het verhaal; Ong's *Orality and Literacy: The Technologizing of the World* (1982) is daarom gebruikt om na te gaan welke kenmerken dat precies zijn en hoe die in de verschillende romans naar voren komen. Daarbij kan er in de literatuur nog sprake zijn van een bepaald verbond dat de schrijver met de lezer aangaat wanneer die zijn eigen stem als *implied author*¹¹ laat doorklinken in de verteller. Om na te gaan welke mogelijkheden de auteurs van elk van de romans hebben benut om zo'n verbond met de lezer te sluiten is wat Philippe Lejeune hierover vermeldt in *Le Pacte Autobiographique ou l'autobiographie en théorie* (1975) bij het onderzoek betrokken.

Hoewel teksten (en verhalen) ook een rol spelen in de werken van Esono Ebalé, staan in deel II van mijn onderzoek de beelden centraal. Daarbij is gekozen voor een visuele analyse die betrekking heeft op de verschillende componenten van het beeld (waar een narratieve analyse dat heeft op de verschillende componenten van de tekst), zoals bijvoorbeeld voorstelling, vorm, lijn, kleur, ruimte, compositie etc. De visuele analyse zal worden aangevuld met een onderzoek aan de hand van theorieën die betrekking hebben op de artistieke media, waarbij ook tekst een rol speelt. Het zal daarbij gaan om theorieën die achtereenvolgens betrekking hebben op tekeningen (Bryson), strips en beeldverhalen (Eisner, Carrier, Pollmann, Schilperoord & Maas), collages en karikaturen (Roth, Bakhtin, van de Ligt, Garber, Hobeika). Aan de hand van deze theorieën kan inzicht verkregen worden in waar en hoe bepaalde elementen in Esono Ebalé's beelden met elkaar botsen, waar en hoe de kunstenaar zijn beelden leegt en wat hiervan het (politieke) effect is.

Het onderzoek naar de gekozen beeldende kunst en literatuur wordt voorafgegaan door een eerste deel over het kader van het onderzoek. In het eerste hoofdstuk van dit in deel wordt de

¹⁰ Dit inzicht komt van Wolfgang Iser (in Rimmon-Kenan, 1983: 128).

¹¹ Chatman, S., in Rimmon-Kenan, 1983: 87.

politieke geschiedenis beschreven die drie perioden beslaat; de koloniale periode die duurde tot 1968 toen het land onafhankelijk werd van Spanje, met als eerste president Francisco Macías Nguema die van het land een dictatuur maakte. Daaraan leek in 1979 een eind gekomen met de coup van zijn neef Teodoro Obiang Nguema Mbasogo die echter opnieuw een dictatuur vestigde die voortduurt tot op heden. In het tweede hoofdstuk van dit deel zal vervolgens een algemene beschrijving gegeven worden van de geschiedenis van de literatuur en beeldende kunst, met een nadere motivatie van de keuze van de te onderzoeken werken. Het theoretisch kader en de methodologie, zoals hierboven kort geschetst, zal vervolgens uitgebreider worden toegelicht in de daarop volgende hoofdstukken 3 en 4 van dit deel.

In het hierop volgende tweede deel van het onderzoek zullen de beelden van Esono Ebalé worden onderzocht. Met behulp van een visuele analyse volgens diverse op het beeld en de gebruikte media betrokken theorieën en de relatie met het theoretisch kader, zal geprobeerd worden leegten bloot te leggen in achtereenvolgens zijn tekeningen, strips en beeldverhalen, collages en karikaturen. In de eerste paragraaf zal worden nagegaan hoe Esono Ebalé al tekenend leegten creëert en welke motieven hij daarbij gebruikt. Vervolgens zal in de tweede paragraaf met het oog op de lege vormen en tekstballonnen (als ‘lege containers’) een analyse worden gemaakt van de strips en beeldverhalen. Daarbij zal (in paragraaf drie) eveneens onderzoek worden gedaan naar de rol van het metaforische, het stereotype en de relatie met enkele stripgenres. In paragraaf vier zullen de collages en karikaturen worden onderzocht om na te gaan in hoeverre en in welke zin deze gezien kunnen worden als ‘subversieve daad’ ten aanzien van het politieke systeem in Equatoriaal Guinea. Ter afsluiting van dit deel zal ingegaan worden op de aanvullende en verdiepende inzichten die het theoretisch kader, zoals geïntroduceerd in deel I, biedt in de resultaten van de visuele analyses.

Vervolgens zal in deel III met behulp van een narratieve analyse worden nagegaan waar zich breukvlakken en leegten voordoen in de verhalen van elk van de drie gekozen romans. De romans van Donato Bydiogo-Ndongo, María Nsue Angüe en Juan Tomás Ávila Laurel zullen hierbinnen in de opeenvolgende hoofdstukken worden geanalyseerd, elk met betrekking tot de geschiedenis en het verhaal, de rol van de verteller, de structuur van de roman, de karakterisering van de personages en omstandigheden en aan de hand van de verschillende narratologen, zoals aangehaald door Rimmon-Kenan. Bij de analyse van de verteller en structuur van de roman zullen ook de *paratext* (Genette), het autobiografische (Lejeune, Cohn), de *mise en abyme* (Dällenbach) en het orale (Ong) worden betrokken. In het

afsluitende deel IV van het onderzoek zal inzicht worden gegeven hoe de verhalen en beelden, met de hierin gevonden breukvlakken en leegten, functioneren als waarheidsprocedure (Badiou) die de eenduidige waarheid van een dictatuur overstijgt en leegt.

